

Resensies / Reviews

- De Vries, Abraham. 2007. **Alles goed en wel: lagstories na willekeur.** Pretoria: LAPA Uitgewers.
(*H. de Kock*) 171
- Marais, Eugène N. 2007. **Die siel van die mier.** Pretoria: Protea Boekhuis.
(*M. Taljard*) 173
- Gilfillan, J.M. 2007. **Glas: kortverhale.** Pretoria: LAPA Uitgewers.
(*J.E. Nel*) 175
- Wagener, Pieter. 2007. **Mantrakolie.** Pretoria: Protea Boekhuis.
(*T. Human*) 177
- Botha, M.C. 2007. **Ons en die maan: natuurroman.** Pretoria: Protea Boekhuis.
(*S. Meyer*) 179
- Kruger, Haidee. 2007. **lush: poems for four voices.** Pretoria: Protea Book House.
(*E. Meihuizen*) 181
- Gray, Stephen, *ed.* 2008. **Invitation to a voyage: French-language poetry of the Indian Ocean African Islands.** Pretoria: Protea Book House.
(*N.C.T. Meihuizen*) 184
- Vos, Cas. 2007. **Die afdruk van ons hande.** Pretoria: Protea Boekhuis.
(*M. Taljard*) 187

Mojalefo, M. Jerry, <i>comp.</i> 2007. Rabadia Ratšhatšha: studies in African language literature, linguistics, translation and lexicography. Stellenbosch: African Sun. (S.A. Swanepoel)	189
Devroop, C. & Walton, C., <i>eds.</i> 2007. Unsung: South African jazz musicians under apartheid. Stellenbosch: African Sun. (A.B. Petersen)	191

Resensies / Reviews

Humor in Afrikaans

De Vries, Abraham. 2007. Alles goed en wel: lagstories na willekeur. Pretoria: LAPA Uitgewers. 303 p. Prys: R150,00.
ISBN: 978-0-7993-3992-5.

Resensent: H. de Kock
Skrywer en vryskut resensent

Hierdie bundel verhale, vertellings en essays is byeengebring deur Abraham de Vries, erkende meesterverteller van kortverhale. By 'n eerste lees kan 'n mens die indruk kry dat die versameling van wisselvallige gehalte is. By nabetraging, is dit myns insiens nié die geval nie.

Daar is wel verhale en vertellings wat nie reg langs mekaar kan staan sonder om ongunstig vergelyk te word nie, want die aard en struktuur daarvan verskil te veel. Hier kan byvoorbeeld die essayagtige, kort vertellings van Tossie Lochner en Hennie Aucamp se knap kortverhale met die effe wrang humor, genoem word. Tog het elk beslis sy eie meriete wat subtiele volkshumor betref.

Annemarie van Niekerk se guitige vertellings, *Babette se Babelse fees*, asook *Goud, wierook, mirre ... en pille*, is op sigself heerlik humoristies en tog op 'n heel ander vlak as Joan Hambidge se treffend ironiese (en ook ontroerende) *Nessum Dorma*; of Jan Spies se totaal anderster skaterstuk, *Die dinges is 'n watsem*.

Marlene van Niekerk se *Juffrou Godelief en die spinnekoppe* is ook 'n eiesoortige, humoristiese juweel. Dit is die verhaal van die "toegeknoppte" juffrou de Bruin wat net "oopgeknoop" het as sy oor spinnekoppe les gee. "Juffrou Godelief was 'n uitstekende onderwerp vir wrede satire" (p. 259). Totdat dieselfde juffrou Godelief een aand in 'n krisissituasie 'n spinnekopweb van Latynse name en grusame

besonderhede uit die vakgebied aragnologie om twee “skarminkels” (p. 266) spin – en “sedert dié aand begin vervel, langsaam, oor ’n paar jare heen, en uiteindelik ontpop” (p. 267).

Sue van Waart se *Die dorpsdokter* is ’n puik lekkerlag storie in die kategorie lekkerlees stories. Net so, onder andere ook Wium van Zyl se *Reünie*, Madeleine Volschenk se *Bok* en ’n *Hondelewe* van Tim Uys. Lekkerlees stories, soos goeie gewilde prosa, (om ’n outydse term te gebruik) verg net soveel vakmanskap van die skrywer as enige ander prosa. Die genoemde stories asook, dié van Johan C. Bakkes, die bekende Elias P. Nel, Anastasia de Vries en die gewilde Dana Snyman getuig van geslypte vakmanskap en ’n deurwinterde sin vir humor.

Die kleindorpse aardigheid van George Weideman se verhale, *Die deurnagkraaier* en *Loop soek vir my ’n mens!*, raak weer heel ander aspekte van humor aan. Eersgenoemde is werklik snaaks en laasgenoemde wil die leser noop om uit skone deernis en empatie te lag-huil oor Tajaat met die swaarkry ingeëts om haar mond en oë – “Patroon op patroon op patroon van swaarkry”. Maar juis sy lei Colla om oom Jasper Sout se vreemd-snaakse storie te vertel. Oom Jasper wat na die 1918-griep sy Grieta begrawe en toe vir Theuns, sy oudste seun, stuur om vir hom “’n mens” te gaan soek. “’n Méns, ja. Iemand om my by te staan” (p. 294). Die leser kan die rou ellende van die karakter proe, en tog pluk dié soektog na ’n mens wat Jasper Sout kan bystaan, aan die lagspiere. In hierdie lag-met-’n-traankategorie val onder andere ook Pieter W. Grobbelaar se *Swakheid van die vlees*.

Bogenoemde twee verhale is in heel ’n ander kader as Riana Scheepers se kostelike humor in haar Katrina-sketse. Die leser kan byna onmiddellik met die karakters identifiseer.

Ander onverwagse plesiertjies in die bundel is Ferdinand Deist se *Die Burremeestersvrou*, Jeanne Goossen se reguit, franke humor en Breyten Breytenbach se stekelrige humor in die bonatuurlike *Boenk*.

Myns insiens is elke vertelling, kortverhaal of essay se plek in dié genotvolle bundel geregverdig. Sommige mag wel beskou word as synde van ’n effe mindere literêre statuur as ander, maar dit kan verskoon word, want die byeenbring van hierdie verhale en vertellings is beslis nie lukraak gedoen nie. Daar is in hierdie bundel ’n onteenseglike samebindende faktor, en dit is Afrikaanse humor. Hierdie humor wissel wel van geheel en al droog tot stuitig en aards tot byna ontstemmend weemoedig – en selfs ontroerend menslik.

Dit was na alle waarskynlikheid die samesteller se bedoeling om al die fasette van humor hier te probeer verteenwoordig, vandaar dus die subtitel, *Lagstories na willekeur*. Die grappige, soms skunnige subkultuur van die kroegmanne word goed in die bundel verteenwoordig, asook die aweregse, vlymskerp humor van Harry Kalmer en Francois Bloemhof. Daar is loslit humor soos dié van Gretel Wybenga en 'n oerwyse, humoristiese blik op die lewe deur Christine Barkhuizen le Roux in haar kortverhaal *Leen my jou oë*. Eitemal en Langenhoven asook Dalene Matthee se stewige, dog subtiele humor word ook verteenwoordig.

Hierdie bundel word verder bevolk deur meesterskrywers soos André P. Brink, Abraham de Vries, P.G. du Plessis, Pirow Bekker en Chris Barnard elk met sy/haar unieke aanslag. Die meeste verhale word gekenmerk deur 'n trefseker woordkeuse en 'n eie, kenmerkende styl. In sy geheel gesien, slaag die bundel om Afrikaanse humor, en plek-plek ook universele humor, te boekstaaf en dit behoort ook kommersieel sy man te staan.

Marais dwing steeds bewondering af

Marais, Eugène N. 2007. Die siel van die mier. Geredigeer deur S. Francine Honing, J.C. Kannemeyer, Annie Klopper, LiMari Louw en Mia Oosthuizen. Pretoria: Protea Boekhuis. 199 p. Prys: R130,00. ISBN: 978-1-86919-150-4.

Reviewer: M. Taljard
Skool vir Tale, Potchefstroomkampus,
Noordwes-Universiteit

In 2005 verskyn Eugène Marais se *Versamelde gedigte* as 'n projek van J.C. Kannemeyer se studente in Edisiewetenskap aan die Universiteit van Stellenbosch en pas het ook *Die siel van die mier* verskyn. Dié merkwaardige boek, wat aanvanklik as artikels in *Die Burger* en *Die Huisgenoot* verskyn het, word steeds wêreldwyd as 'n klassieke teks beskou. Dit is in verskeie tale vertaal en in Afrikaans is dit alreeds sewe keer herdruk. Net soos sy bekende studie oor die leefwyse van 'n bobbejaantrop, *Burgers van die berge*, getuig ook hierdie werk van Marais se geniale insig in en fyn waarneming van die Suider-Afrikaanse natuurlewe.

Wat die 2007-uitgawe van *Die siel van die mier* iets besonders maak, is Kannemeyer se deeglik nagevorsde "Inleiding" waarin hy

die werk kontekstualiseer. Benewens 'n oorsig oor die publikasie-geskiedenis van *Die siel van die mier*, word ook die vraag bere-deneer of Maurice Maeterlinck, die Belgiese natuurwetenskaplike, plagiaat gepleeg het in sy boek *La vie des termites* waarin hy duidelik van Marais se materiaal gebruik maak sonder om enigsins na hom te verwys. Omdat die redaksiespan 'n histories-kritiese uitgawe van die werk onderneem het, is alle artikels wat in *Die Huisgenoot* verskyn het, die verskillende drukke van die eerste en tweede uitgawes, asook Leon Rousseau se uitgawes van 1984 en 2006 met mekaar vergelyk. Met die eerste druk wat nog deur Marais self versorg is as basisteks, is 'n deeglik geannoteerde teks saam-gestel. Hoewel 'n volledige histories-kritiese studie van die teks en sy geskiedenis onderneem is, was dit uiteindelik te duur om die volledige teks met sy addendum van oor 'n honderd bladsye, wat ook die volledige variant-apparaat bevat, te publiseer. Die uitein-delike produk is dus 'n studie-uitgawe waarin slegs die belangrikste keuses uit die verskillende variante van die teks in voetnote verantwoord word. Die variant-apparaat is egter vir akademiese doeleindes in die J.S. Gericke-biblioteek in Stellenbosch beskikbaar. Wysigings van taalgebruik is gemaak waar ooglopende setfoute voorkom, waar Marais se woordkeuse nie meer vir die moderne leser verstaanbaar is nie en ook waar 'n wetenskaplike term in-tussen in Afrikaans geskep is wat nie tot Marais se beskikking was nie. Wat egter prysenswaardig is, is dat die outentieke Eugène Marais nog self uit sy teks spreek en die taal nie sodanig verander is dat die ouwêreldse styl wat die Afrikaans van die twintigerjare van die vorig eeu kenmerk, verlore gegaan het nie. Ter illustrasie haal ek aan uit "Die begin van 'n termietnes":

Enige jare gelede het 'n artikel oor miere deur dr. Hesse in 'n Afrikaanse tydskrif verskyn. Byna alles wat deur natuurkundiges van miere vertel word, is altyd belangrik en interessant en dr. Hesse se stuk (soos te verwagte was) was buitengewoon interessant. Maar die stuk het ook gedien om nogmaals een feit helder te laat uitblink: hoe vreeslik min daar in ons land gedaan word in die studie van dierlike gedrag ...

Die resultaat van die navorsing is 'n keurige teks wat enersyds in die akademiese nismark voorsien en terselfdertyd 'n handelsedisie is wat beslis byval by die breë publiek behoort te vind.

Vir die moderne leser wat (weer) Marais se seminale werk oor die termietnes wil lees, bied *Die siel van die mier* 'n ontdekkingstog na die geskiedenis van die Afrikaanse taal wat terselfdertyd 'n insig-gewende kykie gee op die insigte van 'n geniale natuurkenner van

die vroeë twintigste eeu. Hoewel sy terminologie en teoretiese uitgangspunt in moderne tye waarskynlik effens anders sou lê, kan die hedendaagse leser homself steeds verwonder aan die deeglikheid van Marais se navorsing waarmee hy sy tyd ten minste 'n halfeeue vooruit was. Dat sy insigte in die funksionering van die termietnes vandag steeds relevant is, getuig die feit dat daar ten tye van die skryf van dié resensie gewerk word aan 'n TV-program oor *Die siel van die mier*, onder leiding van die bekende entomoloog, professor Erik Holm. Volgens Holm word Marais se werk steeds wêreldwyd as 'n gesaghebbende bron op die terrein van termietgedrag beskou en bly dit 'n teks wat steeds bewondering by vakkundiges afdwing weens die wetenskaplike presisie en deeglikheid waarmee dit onderneem is. Tog word die teks nooit vervelig nie, omdat Marais met 'n verwondering skryf wat aansteeklik na sy lesers deurwerk.

David van Reybrouck, argeoloog en kultuurhistorikus, se boek *De Plag* en sy musiekdrama, *Die siel van die mier*, wat daarop gebaseer is, het daartoe meegewerk dat daar in Nederland en België opnuut belangstelling in Marais se werk opgevlam het. Die aanleiding tot dié werke was die beweerde plagiaat van Maetterlinck, wat as wêreldbekende wetenskaplike gebruik gemaak het van die werk van 'n onbekende persoon, "diep in Afrika".

Ten spyte van enkele kleiner krapperigheidjies, maak Kannemeyer en sy span se finale produk, wat op 'n goeie kwaliteit papier gedruk is en netjies ingebind is, 'n keurige indruk en getuig van ure se harde werk, deeglike navorsing en vakkundige teksversorging.

Die genot van 'n eie interpretasie

Gilfillan, J.M. 2007. **Glas: kortverhale.** Pretoria: LAPA Uitgewers. 176 p. Prys: R120,00. ISBN: 978-0-7993-3920-8.

Resensent: J.E. Nel
 Departement Engels,
 Universiteit van Limpopo

Alhoewel die flapteks 'n mens in die rigting stuur dat hierdie kortverhale die "brose skoonheid van menslike verhoudings" uitbeeld, is dit myns insiens gans te eng en vlak as opsomming, en dit mag selfs die genot van 'n eie interpretasie beïnvloed.

In hierdie bundel kortverhale, ontstaan dieperliggende filosofiese vrae wat op 'n volwasse, geïntegreerde debat dui wat die skrywer alreeds met haarself gevoer het. Sy het daardeur tot 'n meer omvattende geestelike interpretasie van die heelal, die mens, en die siel gekom. Vir die leser, is die wydheid van geestelike interpretasie verblydend, maar dit veronderstel egter dat vir die eng en religieuse vroom leser daar besondere uitdagings mag wees.

Die verhaal “Pase” is tekenend van die gedagte dat ons deel is van die heelal, en dat ons aanhoudend deur 'n universaliteit sirkuleer, as atome, opgeneem in die skepping en herskepping van die ewigheid:

... die heropstanding van haar eie liggaam [is] vir haar 'n totale onwerklikheid.

Al waarvan sy seker is, is dat haar handvol as opgeneem sal word in die aarde se ewige kringloop van groei en verval. Miskien breek sy eendag deur die grond as minuskule onderdeel van 'n paddastoel. Dalk slaan haar oë se kleur nog uit in 'n bos vergeet-my-nietjies, verblindend blou. (p. 159.)

Tog bring hierdie wete geen vertroosting aan die verteller nie. Vir haar is die “verlies van haar lyf” (p. 161) iets waarvoor sy veral begaan is. Haar siel, onverwoesbaar en ewig, sal sy eie gang gaan.

So anders as wat die ideologie oor die hiernamaals is, so anders is die verhaal, “Laura en Sophie” oor 'n uitgewekene wat haar saam met haar man en pasgebore baba in Cornwall bevind. Dis verfrissend om iets – enigiets – te lees wat nie enersyds 'n geteem op tou sit oor die desperate kriminaliteit in ons land nie, en andersyds 'n gehunker om terug te keer huis toe nie. In hierdie verhaal is die verteller op haar eie teenspoed ingestel, meer begaan oor haar rus en die stapels skottelgoed wat wag, as om werklik aandag aan die wel en wee van haar bure te gee.

Hoe die mens bokant sy beperkings uitstyg, vorm ook 'n spilpunt waarom sommige verhale wentel; trouens, elkeen van die verhale kan so gelees word. In die verhaal “Tot lof van gelerenheid” stel twee moeders hulle teen mekaar soos twee leërs wat op mekaar gaan aanlê, en die ammunisie wat gebruik word is die talente waaroor elkeen se telg skynbaar beskik. Aan die een kant is dit fisiese skoonheid en gewildheid, en aan die ander kant skrandtheid en vernuf. Dit is veral ook 'n verhaal oor rasionalisering, 'n proses van selfverloëning tydens 'n fase waarin die protagonis, Katy, 'n karakter- en selfbeeldbouproses ondergaan. Die proses word ook in “Die kersieboom” bespeur, behalwe dat Alet, wat skynbaar 'n lewe gelei

het wat op heel freudiaanse wyse verdringing tot gevolg gehad het, nie oor Katy se onbedwingbare optimisme beskik nie. Sy het dus die gelag betaal vir die een oomblik wat sy na bevryding uitreik.

Gilfillan se uitbeelding van prosesse wat so dikwels hardhandig en onsensitief aangepak word, is kenmerkend van die verhale. Seks bly seks. Tog ook nie. In “Kaktus”, in “Groen”, of “Ant Dolly”, of die reeds genoemde “Die kersieboom”, en veral “Die brief” is dit verleiding wat kwispelend deur die verhale speel. In “Die brief” slaag Gilfillan daarin om die nuanses van twee verskillende kontinente te suggereer, die gekunstelde Europese een, en die realistiese Afrika-ondervinding. ’n Mens hoor in die skone Isabella se woorde die Franse aanslag, al is dit in Afrikaans. ’n Mens lees dit in die brief: “Ek slaan my arms om jou. Sonder woorde” (p. 155). ’n Direkte vertaling? Miskien. Maar soveel meer innig as “Groete” of “Met liefde” en “Woordeloos”. Inderdaad: *Je t’embrasse. Sans parole.*

Die verhale het ook met interpersoonlike, menslike verhoudings te doen. Maar dit vertel die flapteks ons.

Die skyn bedrieg

Wagener, Pieter. 2007. **Mantrakolie.** Pretoria: Protea Boekhuis. 102 p. Prys: R120,00. ISBN: 978-1-86919-155-9.

Resensent: T. Human

Departement Afrikaans, Universiteit van Johannesburg

Presies ’n dekade na sy debuutbundel, *Boereboeddhiste* (1997), verskyn Pieter Wagener se tweede bundel kortverhale met die esoteriese titel, *Mantrakolie*. Dié bundel bestaan uit twintig verhale waarvan vier reeds elders in versamelbundels en literêre tydskrifte gepubliseer is. In byna al die verhale bedrieg die skyn, vervaag die grens tussen werklikheid en illusie en word bestaande opvattinge uitgedaag. As bundeltitel is *Boereboeddhiste* heerlikklinkend en wars. *Mantrakolie* (’n kontaminasie van “mantra” en “melankolie”), daarenteen, klink nie net pretensieus nie, maar kan ook verkeerde verwagtings by voornemende lesers skep: daar is niks buitengewoon ingewikkeld, kompleks óf diepsinnigs aan Wagener se verhale nie.

Die uitgewersnota op die agterblad

Die titel van hierdie kortverhaalbundel bepaal die meeste verhale se stemming: melankolie van die kunstenaarsfiguur, die buitestander, die enkeling wat vir hom 'n plek in die groter samelewing moet beding ... Hierdie melankolie is egter dikwels positief omdat dit kreatiwiteit skep, wat meermale deur 'n mantra of 'n ander ritueel opgeroep word

kan op slegs enkele verhale soos “Die fees van die mantras”, “Die venster”, “Die dorp”, “Invokasie” en “Qabalah” van toepassing gemaak word. Wat tematiek betref, is hier nie werklik sprake van 'n eenheidsbundel nie.

Die meeste verhale speel af in die Oos-Kaap (slegs die verhale “Gasvry”, “Genève” en “Loerelaaï” is in Wes-Europa gesitueer) en sou beskou kon word as sogenaamde “kontreivertellings”, maar dan aangebied uit en gefiltreer deur die perspektief van 'n intellektuele buitestandersfiguur (dikwels 'n effens meerderwaardige, afgetrede akademikus, 'n koddige boekwurm of eksentrieke skrywer).

Wagener se verhale word meerendeels deur subtiliteit, suggestierykheid en 'n fyn taalaanvoeling gekenmerk. Tog word talle nuanses ingeboet deurdat heelparty verhale óf te abrupt óf te doelbewus op 'n eksplisiete en eenduidige slot afstuur. Dit bring mee dat die verhaalgebeure dikwels gemanipuleer word met juis dié slot in gedagte.

In “Ses grotes” klim twee ou skoolvriende byvoorbeeld 'n bergkruin uit. Die hele verhaalopset, en veral die geforseerde dialoog tussen dié ou skoolmaats

‘Dis nou maar waar. 'n Man se skoolmaat bly altyd jou beste maat’ en ‘Jy weet, Albert, ons was wel maats, maar ek was altyd jaloers op jou. Eerste in die klas en al daai dinge ... [en] jy het nog 'n pa gehad nadat myne dood is.’

moet uiteindelik geloofwaardigheid gee aan 'n baie skielike en onwaarskynlike slot. Die gevolg is dat baie verhale in die anekdotiese bly vassteek. Dit is slegs in enkele gevalle – 'n mens dink hier aan “Die perskeboord” en “Huisvrou” – wat 'n oordeelkundige en veelduidige slot 'n bykomende dimensie aan die verhaal verleen.

Myns insiens is die beste verhale in die bundel dié wat aanvanklik na gewone kontreivertellings lyk, maar waarin dit wat bekend is doelbewus “vreemd” en dit wat gewoon is opsetlik *buitengewoon* gemaak word. In “Gebruikte onderdele”, “Die tweegeveg” en “Ouma wil nie gaan swem nie” word byvoorbeeld op skerpsinnige wyse gespot met die dubbele standarde en bedenklike morele en kultuur-

praktyke van die Afrikaner. Verfrissend is veral die afwesigheid van nostalgie en patos wat hierdie tipe vertellings so dikwels kniehalter. Die makabere “Ouma wil nie gaan swem nie”, wat aan Reza de Wet se “Diepe grond” en Rachelle Greeff se “Swartland” herinner, kan byvoorbeeld as finale afrekening met die sogenaamde gemoedelik lokale realisme beskou word.

Dit is uiteindelik verhale soos dié wat ’n mens, jou besware ten spyt, laat uitsien na nog kortverhale deur Pieter Wagener.

Botha peil mens én natuur

Botha, M.C. 2007. *Ons en die maan: natuurroman*. Pretoria: Protea Boekhuis. 288 p. Prys: R150,00. ISBN: 978-1-86919-149-8.

Resensent: S. Meyer
Fakulteit Opvoedingswetenskappe,
Potchefstroomkampus, Noordwes-Universiteit

Ons en die maan is M.C. Botha se derde roman, nadat ook ses kortverhaalbundels, ’n drama en ’n reisverhaal uit sy pen verskyn het. Met die subtitel *natuurroman* word verklaar dat die natuur hoofkarakter in hierdie werk word. Dit gebeur ook in Botha se fotokuns-werk wat saam met die bekendstelling van die roman ten toon gestel is en waarvan die voorbladfoto ’n voorbeeld is.

Wat aanslag betref, is daar ooreenkomste met *Zambezi* (1988), ’n verslag van waarnemings op die skrywer se reis per kombi deur Suid-Afrika, Zimbabwe en Botswana. *Ons en die maan* herinner ook aan Johann Botha se debuutroman *Groot vyf: spoor van ’n dekade* (1997), waarin die komplekse verhaal van die mense van Suider-Afrika in die negentigerjare, kort vóór die Groot Verkiesing, teen ’n ekologiese agtergrond en die ruimtelike plasing van die Kruger Wildtuin ontvou. Cornelius in *Ons en die maan* is werksaam in die President se kantoor in die tyd van die onderhandelings tussen die ANC en die regering in die vroeë negentigerjare. In sy gedagtes word politieke vraagstukke ook met groter filosofiese vraagstukke verbind.

Cornelius se kardioloog skryf ’n goeie dosis vakansierus voor en saam met sy seun, Blackie, reis hy deur Afrika. Hulle is pretensielose karakters, onderskeidelik ’n “staatsamptenaar” en ’n poskantoorwerker van Beaufort-Wes. Hulle is baie bewus van die band met

die natuur, maar verfrissend beskeie ten opsigte van die omvang van hulle natuurkennis. Cornelius sê: “Ek weet ek het die bos lief en dit beïnvloed my ten goede, maar die lewende ritme daarvan is dikwels vir my duister” (p. 189). Die interaksie tussen mens en natuur word nie net beleef nie, maar ook bedink. Een van die roman-karakters beredeneer die invloed wat die uitwissing van spesies op die mens het deur te verwys na die plaaslike bevolking:

As die natuur hier vernietig word, gaan die Botswana se kennis oor die natuur ook daarmee heen wees. Dit raak dus ’n hele volk se lewenswyse, hul kultuur. Daarsonder sal hulle ook sterf, of op die beste derdeklasburgers word van hul eie vaderland. (p. 227.)

Die kennersoog waarmee die veld en dieregedrag waargeneem word, is ook in dié roman te vind agter die uitbeelding van menslike gedrag. Dit is veral die fyn sosiaal-satiriese oog waarmee beweeg word oor die groepies belangrike gaste en natuurkundiges wat pa en seun op die verskillende oorstaanpunte op hulle reis ontmoet, wat die leser boei en vermaak. Die skrywer bewys homself ’n meester op die gebied van subtiele humor, onderbeklemtoneering en terloopse opmerkings waarmee mense se pynlike selfbeheptheid en groothedswaan ontmasker word. Die leser ontmoet die “hooggegradeerde” Willem en die ornitoloog Simon wat ’n meestersgraad behaal het in die gladstryk van vere by binnelandse watervoëls, vir Ralph wat sy kunsgebit uit sy mond stoot “asof daar te min plek in die brein is om alle feite binne te hou en hy noodgedwonge eers van iets oortolligs in sy skedel ontslae moet raak” (p. 133), en vir Martin en ander bekleërs van hoë poste in bewaringskringe in Suid-Afrika – “ons in die besluitnemingsposisies” (p. 227). Daar is ook die wildbesigtiger wat met stelligheid beweer dat daar 309 buffels in ’n bepaalde trop was (“Ek het hulle getel”, p. 43), die groep gaste by ’n kamp in die Moremi wat gewigtig redeneer oor die lengte van die tong van die swartpenssuikerbekkie en die geoloog wat ’n vers byvoeg tot die gedig wat hy al ’n leeftyd skryf, naamlik “Die sandkorrel”. Omring van soveel selfvertroue maak Blackie van homself ’n spektakel deur in verkeerde tentbeddens te beland, uit ’n mokoro in ’n moeras te tuimel en in sy nagtelike agtervolging van ’n sensuele vrou, in die rivier te beland.

Verskillende benaderings tot (natuur)kennis word gereflekteer deur die kontrasterende houdings van die karakters in die roman. Cornelius se nugter beskouing – “werklike kennis is die interpretasie van feite” (p. 189) – val meer geloofwaardig op die leser se oor as die breedsprakige reproduksie van teoretiese inligting uit natuur- en

akademiese boeke met behulp waarvan sekere ander reisigers hulleself tot kenners verhef. Pa en seun se groter ingetoënheid is die sleutel tot die groter verwondering waarmee hulle die taal van die natuur probeer ontsyfer. Só byvoorbeeld beleef hulle die gedrag van 'n alleenloperolifantbul by die beendere van 'n gestorwe maat:

Hy is besig met 'n ritueel wat hom intens raak. Hy huiwer by een van die groter bene, rol dit dan versigtig met die voorpoot om en beweeg die punt van sy slurp liggies daaroor. Watter boodskappe oor lewe en dood kan vir die logge plantvreter opgesluit lê in die stofverwaaide beendere van 'n gestorwe medeskepsel? En watter meganisme is daar in sy brein – wat kleiner as 'n mens s'n is – om eerstens deur middel van reuk en gevoel die boodskappe te kan opvang, en tweedens te vertolk? (p. 189.)

Wat die leser bybly, is die woordskildering van die veld en die skrywer se grondige plant- en dierekennis. Ook die verrassende kombinasie hiervan met sy akkurate peiling van mense en menslike motiewe. Kortom, *Ons en die maan* is 'n boek wat sal spreek tot diegene met 'n nuuskierigheid oor die mens of die natuur.

Promising voice(s)

Kruger, Haidee. 2007. *lush: poems for four voices*. Pretoria: Protea Book House. 64 p. Price: R100,00. ISBN: 978-1-86919-205-1.

Reviewer: E. Meihuizen
Department of Afrikaans, University of KwaZulu, Natal

Haidee Kruger has published poems in several print and online journals over a number of years. Her debut volume, *lush: poems for four voices*, comprises a selection from these earlier publications as well as a number of previously unpublished poems.

The striking cover shows nude female figures seated around a cross in varying postures typically assumed in prayer. A selection of these images, in black and white as opposed to the deep red, brown, and skin-tone colours used for the cover, is repeated inside the volume on the pages demarcating the sections for the different voices. The cross as central image on the cover together with the positions assumed by the figures suggest a spiritual element, and this is realised in several poems in images and descriptions associated

with a religious or Biblical context. This spiritual element is, however, always grounded in, or filtered through the natural world and human experiences or emotions. Compare for instance lines such as *We lift our palms to the sky, our fingertips / a supplication for blessing, for the supple saliva / of sun and wind and water ...* (“Agnes, one”) and *so long immersed / in holy water our / electric blue limb to / limb radioactive / rosary of atoms fierce like / saints on fire yes – / the arch / of your back my / oh holy grail only / to be resurrected to half-life* (“Dorothy, one”).

Another significant feature of the cover design is the variation in postures assumed by the figures. The variations suggest dramatic movement and change, perhaps of a cyclic nature, since the figures are positioned in a circle. The dramatic quality of the cover design is echoed in the subtitle by the qualification *for four voices* with its connotations of performance, while the themes of change, movement, transformation, or the inability to do so, are central to the volume as a whole.

In the *Collins English Dictionary* “lush” appears twice as headword. In the first entry, which concerns the adjectival form of the word, the following definition and etymology is given:

1. (of vegetation) abounding in lavish growth.
2. (esp. of fruits) succulent and fleshy.
3. luxurious, elaborate, or opulent. [C15 probably from Old French *lasche* lax, lazy, from Latin *laxus* loose; perhaps related to Old English *læc*, Old Norse *lakr* weak, German *lasch* loose].

The information given for the second entry, reads:

- Slang. -n. 1. Chiefly U.S. and Canadian. a heavy drinker, esp. an alcoholic. 2. U.S. and Canadian. alcoholic drink. –vb. 3. U.S. and Canadian. to drink (alcohol) to excess. [C19: origin unknown].

What is of interest in these definitions is that although *lush* primarily describes qualities of natural phenomena such as vegetation or fruits, its etymological roots lie in words describing human nature or behaviour such as *lax*, *lazy*, *loose* and *weak*. In the second entry the word denotes either human behaviour or a substance. Kruger’s poems explore, from a specifically female perspective, human activities, experiences, and emotions, but it is done consistently through the use of descriptions and images which conflates human actions, emotions, and sometimes the body, with other phenomena, mainly natural, but also man-made. The opposite also happens,

where the non-human becomes personified. This ability to exploit different meanings of words, and to manipulate language and linguistic conventions in order to create new and often multiple possible meanings and connotations is in my view the particular strength of Kruger's poetry.

The poems within each section can be read as a unit, as giving voice to each of the four women in particular, but it is also possible to read the volume as a whole as a sort of narrative dealing with a progression of experiences and emotions involving love, desire, happiness, misunderstanding, loss, rejection, despair, acceptance, and regeneration. The notion that the volume as a whole can be interpreted as a narrative is supported by the nature of the "Chorus" poems. The one prefacing the sections has the nature of a wish, of looking forward towards becoming something, while in the conclusion there is the sense that "something" or "some thing" has been found or achieved which has "the contours of keeping". Another unifying element in the volume is a preoccupation with the word, with language, or with the act of writing as a self-reflexive, self-generating activity.

Read independently, not all poems are equal in quality. The longer, more substantial ones tend to be of more interest and substance, while some of the very short ones seem to fulfil the role rather of fillers or links which cannot really stand on their own. There are exceptions to this generalisation, however, such as "two" and "three" in the "Dorothy" section. Although always interesting, I find the manipulation of linguistic and writing conventions in some poems less successful than in others. In some instances it is applied as a powerful strategy for supporting the central theme of the poem and for opening up multiple possibilities of reading and meaning, such as in "Gertrude, one", "Dorothy, eight", or "Brigid, nine". On the other hand, I think that for instance in a poem such as "Gertrude nine" very little is achieved by the particular grouping of sentences, the lengths of lines, or the placing of lines on the page chosen by the author.

The publication of a debut volume is always of special interest in the sense that it represents a point of growth in our poetic tradition, and it is only to be hoped that a highly original and promising voice like that of Haidee Kruger in *lush: poems for four voices* will be heard again.

So near, and yet so far

Gray, Stephen, ed. 2008. Invitation to a voyage: French-language poetry of the Indian Ocean African Islands.

Pretoria: Protea Book House. 233 p. Price: R140,00.

ISBN: 978-1-86919-169-6.

Reviewer: N.C.T. Meihuizen
Department of English, University of Zululand

The South African literary, intellectual and cultural scenes would be a lot poorer without Stephen Gray. How can one describe him? Perhaps as a “hands-on” scholar. It is he who long since pointed out the deplorable lack of archival research among local English-language literary scholars; it is he who tried to make good some of the deficit with his meticulous sifting of all the evidence he could find (and his extensive travels to find it) in the case of, say, Beatrice Hastings or Herman Charles Bosman; and it is he who in this book takes us into the reaches of the Francophone islands off our East coast to sample its rich store of poetry. His task is undertaken with his usual thoroughness, and is buttressed by his first-hand experience of the places represented in this book, with reported field-trips, so to speak, dating back to 1970. Here is elegantly processed, informative scholarship, presented with a fellow-poet’s empathy for the materials he has garnered (and often himself translated). His writing about these materials is never dry, it exhibits rather a contagious energy and enthusiasm, which should make this book a useful and interesting resource for both the literary specialist and the more general reader.

The introduction defines the book’s parameters first in cartographical terms by delimiting the works in it to those of the offshore islands of Africa – though it regrets excluding important inshore island works; these exclusions and also exclusions based on other criteria, are always carefully motivated, however, and are sometimes quoted in samples, as if by way of compensation, in this introduction. The principal limitation, to which the work’s subtitle of course alerts us, is linguistic: the book concerns itself with Francophone writings. In the course of the introduction an astonishing string of *Trivial Pursuit* type facts comes to light (so insular is South African vision): the fact that Madagascar is the fourth largest island on earth, is considered a semi-continent, and is in extent half the size of South Africa. It is thus to the poetry of Madagascar that the lion’s share of this book’s pages is devoted (56 pages out of 233). The introduction packs a

deal more information into its 23 pages, making us aware of the depths that Gray has needed to plumb in order to present us with this surface survey; depths wherein names such as James Lancaster (in Hakluyt), William Davenant, Prince Mauritz of Nassau (whence Mauritius got its name), W.F.W. Owen, Lawrence Green, T.V. Bulpin, Elsa Joubert and many others are to be found. In his inimitable way Gray tells of his personal relation to these materials; of his readings, his collecting trips, his meetings with scholars and poets. In the course of this narrative we are introduced to figures such as the poet Jean-Joseph Rabéarivelo (the sampling of whose work in this anthology makes one wonder whether Gray would consider translating a *Complete poems?*), Jacques Rabémananjara, Flavien Ranaivo, Édouard J. Maunick, Serge Henri Rodin, and some gifted young poets, Ndrivo and Tombo, who write “slam” poetry that has an extraordinary intensity and control.

Considering what might have been truly representative of these islands, Gray has to acknowledge another two limitations:

my interest must remain primarily that of my South African English-language readers, for whom I would ... [translate] only whatever I felt strictly capable of attempting ... and then producing, rather than some monumentally representative compilation featuring the entire spread, only what I felt instinctively as a fellow poet might be of interest to us, to serve our own literary interests. (p. xxxiii-xxxiv.)

The book is arranged, first, according to international responses to the islands “as a single idea”, then according to the “component parts”: Réunion first (because it has the “oldest continuous, indigenous French-language writing tradition”); then Mauritius; then Madagascar (“the largest section, primarily covering the twentieth century and culminating in the present day”); then, “in order of their achieving independence”, the Seychelles and the Comoros; and finally, Mayotte, which “provides work as accomplished as the output of its extraordinary fellows” (p. xxxvi).

Each poet represented in the book is introduced with a brief biography, and all in all 54 find a place. At their head is Rabéarivelo (1901-1937), singled out by Senghor in 1948 as “the one whom Negritude poets should emulate”. Here is Gray’s own accomplished translation of Rabéarivelo’s “Filao” (p. 88):

O casuarina tree, brother of my sadness,
come to us from such a far, ocean-going land,

has our Merina soil also, for your tall slimness,
the favourable element most private to your stand?

You seem to grieve for those dances on the shore
of maidens of your sea, the sand and the salt breeze,
and in a dream you see the stormless morning of before,
your unstoppable sap rising, gloriously at ease.

Now that your exile has caused your bark to crack,
the spurt of green feathers falters, grows slack,
for the birds you offer a hopeless place without shade,

so will my song be a labour foolish and vain,
if, depending on imported rimes and made
rhythmless, it never feeds on the blood of my pain.

Note the transition from the albeit lovely island clichés of “maidens of your sea” and “the sand and the salt breeze”, to “exile” and a “hopeless place”, and the final recognition of the (hardly comforting) lesson the blighted tree has to offer to the poet.

The book is rounded-off with a series of six “island reports” by Gray, including a brief essay on Baudelaire’s visit to southern waters. Again, crispness and elegance is Gray’s hallmark, though one wonders at some of what has been preserved in the travel-pieces from the seventies; I think particularly of the prices of that time, such as R6 to R10 for bed-and-breakfast in Mauritius in 1970 (p. 187). Perhaps such details (there’s a reference to the band playing “Ob La Di” overleaf) help provide the requisite atmosphere of a period piece, an island of far-off time to complement the physical islands only hours away by plane, and yet which in many ways, though so near, seem so far. But on the whole Gray’s book brings them that much closer, and creates an appetite for more.

Gilgamesj leef in Afrikaans

Vos, Cas. 2007. **Die afdruk van ons hande.** Pretoria: Protea Boekhuis. 99 p. Prys: R100,00. ISBN: 978-1-86919-177-1.

Resensent: M. Taljard
Skool vir tale, Potchefstroomkampus,
Noordwes-Universiteit

Wanneer 'n mens Cas Vos se nuwe bundel *Die afdruk van ons hande* oopslaan, word jy getref deur die netjiese formaat en die keurige bladuitleg. Die skutblaaie met afdrucke van mitologiese figure wys reeds heen na die bundeltematiek. Soos Vos se vorige drie digbundels, *Vuur tong*, *Gode van papier* en *Enkeldiep*, ondersoek ook hierdie bundel die ordenende metafore, simbole en verhale wat die moderne samelewing rig – die gode wat ons aanhang. Die laaste gedeelte bestaan uit 'n omdigting van die klassieke Sumeriese Gilgamesj-epos.

Soos altyd word Vos se verse gekenmerk deur afgeronde struktuur, sensitiewe woordkeuses en 'n diggeweefde tekstuur van intertekstuele verwysings na ander kunstenaars, kunswerke, plekke, gebeure en die mitologie. Stilte en die dood is ook belangrike tematieuse materiaal wat by herhaling voorkom.

Die eerste deel van die bundel is grootliks 'n voortsetting en uitbreiding van Vos se vroeër werk waarin “gode” in verskillende manifestasies opduik en saampraat. Daar is 'n sterk religieuse element teenwoordig en baie gedigitels verwys spesifiek na figure, artefakte, handeling en tekste wat met spiritualiteit en godsdienst verbind word, soos “Marguerite Porete” (p. 11), “Kloosterskildery” (p. 13), “Die Here is nie my herder nie” (p. 16), “Sangoma” (p. 29) en “Die kleur van gode” (p. 30). Afdeling III bevat ontroerende liefdesgedigte in alle toonaarde van die liefde. Dit begin met 'n variasie op 'n Breytenbachgedig, “Allerliefste” (p. 33), en ondersoek daarna uiteenlopende gestaltes van die liefde: “O, vreugde, duif van God” (p. 34), die dood wat onverwags toeslaan terwyl *sy strak hand [nog skulp] na haar linkerbors* (p. 37), die reisiger wat *die oorblyfsels van engele* gewaar word op *spore van die eeue se roetes* (p. 41). Die digter se ambivalente liefdesverhouding met die stad word in die gedig “Stad” (p. 42-43) verwoord: *Ek is aan jou geheg: ... jou verraderlike hart / en my magtelose liefde* word 'n metafoor wat saampraat oor die liefde tussen man en vrou in die daaropvolgende vier huweliksgedigte waarin die aftakelingsproses van 'n huwelik in

toenemende stilte eindig: *My woorde vloei soos ink / in die reën / straataf / en jou stilte lek deur mure se krake. / Vir ons is die skrif aan die muur* (p. 50). Liefde in die gedaante van *Skoonheid se modellyf [wat] smeul / op Nuwejaar se kalender* (p. 51), verlange na die sagte rokspante van my ma (p. 55) en die skrynende liefdesbelydenis in “Alzheimer’s” (p. 57-58) is verdere verkenning van die liefdesprektrum. Die afdeling sluit met drie doodsgedigte en die slotreëls *Van liefhê sien hy lewe dwarrel / in die donker, lig soos kaf* (p. 62).

Vos se poëtiese verwerking van die sogenaamde Uruk-fragmente in Afdeling IV is om verskeie redes ’n belangrike toevoeging tot die Afrikaanse letterkunde en dié enkele aspek wat die bundel laat uitstaan. Die finaal afgewerkte twaalf kleitablette met die Gilgamesj-siklus wat in die elfde eeu v.C. deur Sin-lege-unninni in die biblioteek van Ninevé neergeskryf is, word allerweë beskou as die eerste oorgelewerde epos wat later deur die digters van die *Odussea*, die *Bhagavad Gita*, die *Aeneas* en *Beowulf* nagevolg is. Vos volg in sy omdigting min of meer die verloop van die epos soos dit op die Sumeriese kleitablette verskyn. Sy elf “Fragmente” is inderwaarheid fragmentariese omdigtings van geselekteerde dele van die oorteks. Tog slaag Vos merkwaardig goed daarin om die essensie van die oorspronklike in sy beduidend korter gedigtekste te konsentreer.

Ofskoon die Gilgamesj-epos primêr op die beskrywing van die avonture van die epiiese held gerig is, kan dit op ’n dieper vlak ook gelees word as lewensiklus vanaf die ongeskakeerde geveg om lewe en dood tot die uiteindelijke soeke na onsterflikheid. Die metafisiese aspek van die epos geniet by Vos sterk prominensie en word reeds in die openingsreëls van die siklus opgeroep deur die mistieke handeling waartoe die leser opgeroep word: *Skep teen skemer suutjies asem / en doop julle voete in olie / voordat julle na Uruk vertek*. Anders as in die oorspronklike teks waarin die epiiese element sterk figureer, het Vos se poësie ’n bykans porseleinagtige tekstuur waardeur die liriese onderbou die hele tyd skyn. Vos se besluit om een van die belangrikste verhale, dié waarin Gilgamesj en Enkidu die monsteragtige Huwawa dood, nie in sy siklus op te neem nie, asook sy onderbeklemtoning van Gilgamesj se handelingspatroon, illustreer sy klem op mitiese verhaalinhoude met ’n argetipiese karakter. So sluit hierdie afdeling, deur sy klem op eksistensiële kwessies, ook ten nouste aan by die bundelproblematiek, naamlik die “gode” na wie se *pype* ons *dans* (p. 65-68).

Hoewel kennis van die bronteks nie noodsaaklik is vir begrip van die Uruk-siklus nie en daar wel ’n kort “Agtergrond” agter in die bundel

verskyn, sou ek aanbeveel dat die leser eers vertrouwd raak met óf die oerteks óf die verhaalmatige weergawe daarvan, aangesien dit beslis die leeservaring verryk en 'n verdigtende funksie op die reeds pragtige poësie het.

Vos se sensitiewe verwerking van 'n 5 000 jaar oue mitologiese verhaalgegewe sowel as sy subtile aanvoeling vir die ryk geska-keerde menslike ervaring oor die algemeen, maak van hierdie bun-del 'n leesavontuur by uitnemendheid.

Mogolwane: re a go tlotla

Mojalefo, M. Jerry, comp. 2007. **Rabadia Ratšhatšha: studies in African language literature, linguistics, translation and lexicography.** Stellenbosch: African Sun. 201 p. Prys: R175,00. ISBN: 978-1-920109-72-1.

Resensent: S.A. Swanepoel
Kleinmond

Hierdie publikasie is 'n huldigingsbundel vir prof. Piet Groenewald met sy aftrede aan die Universiteit van Pretoria. Die resensent het spesiaal vir die resensie 'n pryslied vir prof. Groenewald geskryf:

Mogolwane: re a go tlotla

Ons eer jou: hooggeagte persoon

Kgomo e a tsha!
E gangwa ke mang?
Ke nna Rralebelo.
Ke nna Nols Swanepoel.

Die koei se uier brand!
Wie melk haar?
Dit is ek Vader van spoed.
Dit is ek Nols Swanepoel.

Letlapa le ikadile
Le ikadile go tswa Bokone
La ikala go fitlha mo go Tshwane
A itlhaola morwa wa ga BoGroenewald
Thutapuo a e tlhantlhamola ka botlalo
A re: Tsela ke eo багаetsho ya mafoko
A ipopa a itlhaola go tswa mo melaong ya yone thutapuo

Ditlhangwa le tsona tsa sekasekiwa ka le lentshotsho
Leitlho leo le le nang le tebo
Tebo ya go direla thari e ntsho
O re pepile wena ngwana wa gaetsho
Wa re tlhagisa kwa setlhoeng
Le mo bogolong ba gago o ikale
O je malatsi a boikgololo.

*Die rots het homself uitgesprei!
Dit het homself uitgesprei van die Noorde af
Dit het homself uitgesprei tot in Pretoria
Hy het homself onderskei seun van die Groenewalds
Taalkunde het hy volledig uitgepluis
Daar is die pad van die woorde het hy gesê
Hy het dit uitgespel volgens die reëls daarvan
Die letterkunde is met 'n ondersoekende oog nagegaan
Daardie oog wat 'n kyk het
'n Kyk om swart mense te dien
Jy het ons geabba kind van ons
Jy het ons die hoogste punt laat bereik
Sprei jou ook uit in jou oudag
Geniet jou dae van uit die tuig wees*

E gamilwe ke nna Rralebelo
Ke nna khunou ya maralladithota

*Ek Rralebelo het haar gemelk
Ek die donkerrooie wat op die heuwels ronddwaal*

Die inhoud van die artikels in die bundel is goed gekies en word gebalanseerd aangebied. Taal sowel as letterkunde kom aan die orde. Kundigheid van belangrike temas blyk uit die verskillende artikels.

Die artikel oor die maak van 'n woordeboek, is uitstekend. Om 'n woordeboek te maak is so belangrik vir die tydsgewrig waarin ons staan in Suid-Afrika. Die verskillende landstale ervaar baie groei en ontwikkeling.

Die kortverhale getuig van raakvat en deeglike riglyne wat vir klassifikasie gestel is.

Die metriese en ritmiese aard van poësie is goed ontwikkel.

Die vertaling van die boek van Piet Groenewald, *Megokgo ya bjoko* (*Die harsings huil/Versugtinge van die gees*), is ook in die bundel ingesluit. Hier is duidelik uitgewys hoe 'n meester Groenewald was. Hy het homself ook in die vertaling ingeskryf.

IsiNdebele het naas Sepedi en Setswana ook 'n ereplek in die aanbiedings gekry.

Omdat hierdie bundel in sy wese 'n prysboek is, word die lewensverhaal van prof. Piet Groenewald verhaal en word hy deur prof. Diek van Wyk gehuldig en ook geprys deur Mogale.

Al die artikels in die bundel is van goeie gehalte en sal met groot vrug deur studente en navorsers gebruik kan word. Die outeurs maak van resente bronne gebruik en die teoretiese raamwerke en uitgangspunte wat daarin gestel word, is deeglik met goeie voorbeelde bevestig. Dit gaan van onskatbare waarde wees veral vir ernstige studente wat moedertaalsprekers van die onderskeie tale is. Die bydraes is ook met reg 'n bewys van die gehalte van onderrig wat van die Universiteit van Pretoria in die Departement Afrikatale uitgegaan het.

Die boek sal met vrug deur nagraadse en voorgraadse studente gebruik kan word. Juis op 'n tydstip dat studies in Afrikatale nie na wense deur moedertaalstudente ondersteun word nie, kan hierdie boek moontlik help om die nodige stimulasie te verskaf. Moedertaalonderrig kan hierby baat vind.

Are they really unsung?

Devroop, C. & Walton, C., eds. 2007. *Unsung: South African jazz musicians under apartheid*. Stellenbosch: African Sun. 143 p. Price: R150,00. ISBN: 978-1-92109-66-0.

Reviewer: A.B. Petersen
School of Music, Potchefstroom Campus,
North-West University

The same question, more-or-less, is asked of each interviewee. The question "Do you think that a TRC for music would have been necessary to address the inequalities and injustices of the past music system, and in order to prevent such things from happening again?" drew responses both in the affirmative and in the negative. Most of the jazz musicians interviewed ranged in age from their late 50s to their mid-70s. Their races represent a cross-section of South Africa's rainbow nation, to coin a phrase of emeritus Archbishop Desmond Tutu. Arguably, some are more "famous" than others. The first I heard of Dave Galloway, for example, was through this book.

What was particularly revealing to me was that many of the interviewees, with the exception of Johnny Meko and Noel Desmond Stockton, did not receive any formal music education. They learned mainly by listening to recordings and by observing others. Both Tony Schilder and Philip Tabane, because they come from musical families, had had the benefit of learning from their parents and siblings. How much better these musicians would/could have been had they received formal training, is anybody's guess.

In all, ten male jazz exponents were interviewed. This begs the question: "What about the ladies?" Inevitably, the interviews varied in length. Some responded better to the interview situation than others. The shortest (six pages in all) was the interview with Philip Tabane and the longest (fourteen pages in all) was with Johnny Meko.

A total of ten books are given on p. 133 for further reading.

The italicised introductory comments which precede each interview are very interesting and serve to invite the reader into the world of each interviewee.

How long does an interview have to be in order for it to be relevant? The one with Philip Tabane was extremely short, with a brilliantly taken photograph of him playing the guitar occupying two-thirds of p. 40.

One of the gaps was that musicians were not asked what they are currently doing for a living. Philip Tabane does not even regard himself as a musician. In his words (p. 39): "The word 'musician' is something new to me." It is not apparent from the interview what he does for a living. Johnny Meko currently heads up a jazz academy – the Music Academy of Gauteng. South African jazz musicians, in main, have to supplement their gig incomes. Very few have the privilege of teaching within the educational system, even though some of our universities now offer degrees and diplomas in jazz studies.

It is insightful to ascertain to whose music our jazz musicians are listening. For example, (p. 55) Robbie Jansen listens to Joshua Redman, Kenny Garrett and Miles Davis, to name three.

The terse questions are good. They do not get into the way of the interviewees. Questions about the state of jazz after 1994 are particularly relevant since, to the best of my knowledge, no survey has been done among the musical arts practitioners as to their percep-

tions of changes since our transition to democracy. Johnny Meko (p. 23) does see a change. "Today, I conduct a youth symphony orchestra, we take *mbaqanga* and arrange it, we take any great classical tune and play it, and then they marvel: 'We thought you were only a jazz trumpet player.'"

I expected a fuller discussion of the Music Academy of Gauteng, as well as the late Johnny Fourie's contribution to the jazz programme at the Pretoria Technikon.

The late Johnny Fourie had a no-nonsense style of answering questions in the interview. I found his answer to the question (p. 36) "What are your views about those who went into exile?", particularly poignant: "I have been home for twenty years, imparting my knowledge to everybody that wants to know. And my legacy is already alive. That is my contribution. What I have learnt, I've given."

Perhaps a fuller discography of the musicians could have been given than the one listed as part of the summary of contributors. As these individuals have rendered a valuable service to the editors of this book, this publicity was the least that could have been done for them in return.

Also, more photographs could have accompanied the chapter on Johnny Meko, especially a then-and-now photograph of the Music Academy of Gauteng. This would have eliminated the half-empty p. 25.

Mannenburg is described as a "suburb" in Cape Town (p. 79), but it is in fact a township.

This book (as well as the index of names at its end) will serve useful for jazz students and educators who are doing biographical studies on South African jazz musicians. It by no means represents the last word on this important subject, however, it does serve to open the debate.

The "Unsung" part of the book title is a misnomer since many of the musicians interviewed are well known. Robbie Jansen, for example is an iconic jazz figure in the Western Cape. It could have been posed as a question.

A concluding chapter which could have served to tie up the disparate themes, could have been valuable. The reader is left to draw her/his own conclusions.

